

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

# Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, [www.reprorecht.nl](http://www.reprorecht.nl)) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.*

[info@boomamsterdam.nl](mailto:info@boomamsterdam.nl)  
[www.boomuitgeversamsterdam.nl](http://www.boomuitgeversamsterdam.nl)

## Verslagen

### ‘*Since I cannot prove a lover... I am determined to prove a villain*’

Verslag van

Woede, wrok en wraak  
[Amsterdam, 20 maart 2010]

MARLY HORSCH

Bovenstaand citaat, afkomstig uit Shakespeares *Richard III*, vormde het *Leitmotiv* van het vijfde symposium van de Nederlandse Psychoanalytische Groep. Freud parafraseerde het als volgt: ‘De natuur heeft mij groot onrecht aangedaan door me de welgevormdheid te onthouden waarmee men de liefde van de mensen wint. Het leven is mij daarvoor schadeloosstelling schuldig. Ik maak er aanspraak op een uitzondering te zijn. Ik mag zelf onrecht doen, want mij is onrecht gedaan.’ Volgens Freud is dit een aspect dat wij ook in onszelf aantreffen.

Voorafgaand aan het symposium werd in de ochtend op de Swammerdamstraat een gevarieerd programma aangeboden met parallelworkshops rond verschillende thema’s. De workshop *Creëren van psychoanalyses* werd ingeleid door Rob Wille met een schets van de historische ontwikkeling, waarin hij de paradigmaverschuiving beschreef van *one person psychology* naar *two person psychology*. ‘Objectief meten van de analysegeschiktheid’ van de patiënt maakt plaats voor een ‘intersubjectieve ontmoeting’ van het analytische koppel als indicatief voor een mogelijke analyse. Daarbij is sprake van toenemende aandacht voor onbewuste en non-verbale, naast bewuste en

verbale interactionele processen in het hier en nu. In het analytisch denken binnen de Groep staan begrippen als ‘szenisches Verstehen’, ‘handelingsdialoog’ en ‘enactment’ centraal. Uitgangspunt is dat de patiënt tijdens het eerste gesprek onbewuste conflicten in scène zet die door de analyticus begrepen en geduid kunnen worden. Wille benadrukte de rol van onzekerheid en ambivalentie van de psychoanalyticus bij het creëren van psychoanalyses en het doorslaggevende belang van de psychoanalytische identiteit. De workshop *Onbewuste communicatie*, onder leiding van Douwe Jongbloed, sloot hier nauw op aan. Hij vergeleek de analytische setting met de vroege moeder-kindrelatie. Ter beschrijving van de onbewuste communicatie haalde hij Freuds beeldspraak aan van de ondergronds lopende telefoonverbinding, waarbij volgens Theodor Reik somatische, sensorische en motorische systemen werkzaam zijn. Hij onderstreepte het belang van de onbewuste interactie, cocreatie en affectregulatie, zich hierbij gesteund wetend door de *infant research* en onderzoekers als Wallerstein en Fonagy.

Voor het symposium in de middag werd het programma verplaatst naar de Nieuwe Kerk op de Dam.

In een overvolle Eggertzaal bracht Eva Prinsen een ontroerend en onopgesmukt verhaal met als titel *Alle remmen los*. Centraal in haar beschrijving van een behandeling stond de worsteling met afgesplitste woede en haat: een gevecht tegen ontremming van driften en de verwarring als het niet meer lukt om de interne splijting in stand te houden. Daarbij werd Steiner aangehaald, die beschrijft hoe middels doorwerken en rouw liefde en haat verbonden kunnen worden en afgesplitste delen alsnog teruggevonden en geïntegreerd. Prinsen beschreef een behandeling die zich flexibel bewoog in

het continuüm van psychoanalytische psychotherapie naar psychoanalyse, face to face, met wisselende frequentie. Vormt psychoanalyse bij complexe problematiek van uit klassiek psychoanalytisch oogpunt een ongebruikelijke indicatie, Rothstein in-dachtig is psychoanalyse de beste behandeling voor de meeste niet-psychotische patiënten.

In de *De gehate werkelijkheid* deed Pieter Niers een appèl op het concentratie- en abstractievermogen van de toehoorder. Hij liet de hoofdpersoon van de novelle *Michael Kohlhaas* van Erich von Kleist uit 1810 model staan voor de groothedenfantasie bij narcistische pathologie. Kohlhaas, een paardenhandelaar in het Duitsland van de zestiende eeuw, stuit bij het passeren van een landgoed op een kafaiaanse toestand van adellijke arrogantie en willekeur. Kohlhaas maakt in zijn queeste naar absolute rechtvaardigheid de gewone, gehate werkelijkheid ondergeschikt aan de imaginaire, superieure werkelijkheid. Met een innerlijke tevredenheid en koele onaan-gedaanheid, kenmerkend voor het narcisme, trekt de paardenhandelaar rond met maar één doel: dat recht geschiedt. Vakkundig analyseerde Niers de wederwaardigheden van wrok, wraak en woede maar ook schaamte hierbij. Daarnaast belichtte hij de mechanismen van projectie en projectieve identificatie waarmee 'minderwaardige' wraakgevoelens in lezer en knecht worden geprojecteerd. Tevens wees hij op de centrale rol van splijting in deze uitzonderingspositie waarbij het Ik zich vereenzelvigd met het Opper-Ik.

Henk de Meij wierp in *De waarde van woede* de vraag op of agressie primair aanwezig is of een reactie vormt op gevaar. Hij citeerde Mitchell, die een compromisopvatting van agressie voorstelt als een biologisch gebaseerd antwoord op subjectief waargenomen gevaar. Vervolgens ging De Meij in een enigszins warrig betoog op zoek naar een onbevooroordeelde benadering van agres-

sie. Daarbij haalde hij Winnicott aan die wijst op het belang van instinctieve ontla-dingen als basaal voor gezondheid. Op grond hiervan beantwoordde De Meij zijn vraag door een onderscheid te maken tussen twee kwaliteiten agressie: van onszelf en door dreiging.

Margaret Hagenbeek verbond in *Uitzonderlijke woede* de weergave van een psychoanalytisch proces met de theorieën van onder anderen Lichtenberg, Freud en Ladani. Ze gaf daarmee een sensitieve beschrijving van een pijnlijke ontwikkeling. Vanaf het eerste moment werd in de relatie met de analyticus geënceneerd hoe wrok en wraak het verlangen naar contact in de weg stonden. Pas toen later in de behandeling met de woede en wrok de angst voor contact verwoord kon worden en macht- en triomfgevoelens werden losgelaten, ontstond ruimte om 'de sneeuw van het verzwegene', de pijn uit het verleden, te gaan doorvoelen. Evenals bij Shakespeares 'villain', Richard III, stonden in de lezingen van de middag de uitzonderingspositie en de bijbehorende worsteling met woede, wrok en wraak centraal. Daarbij is bij vrouwelijke patiënten veelal sprake van naar binnen gerichte, imploderende woede, die soms ook bedreigend is voor de cohesie van het zelf, terwijl bij de mannelijke voorbeelden zoals Kohlhaas en Richard III de woede overwegend naar buiten wordt gericht.

Enkele dagen na dit symposium kwam het bericht van het Nederlandse College van Zorgverzekeringen dat psychoanalyse uit het basispakket is geschrapt. In deze tijd waarin 'kortdurend', 'DBC' en 'evidence-based' centraal staan, dreigt de inhoud op de achtergrond te raken. Dat echter onverminderd behoefte bestaat aan inhoudelijke verdieping blijkt onder meer ook uit het feit dat toehoorders in groten getale aanwezig waren. Voor het behoud en voortbestaan van psychoanalyse in ons land zijn dit soort dagen van grote waarde.